

8

Iets over het taalvermogen

8.1 Hoe maak je een zin?

In de voorafgaande hoofdstukken hebben we het uitsluitend gehad over taal, en niet over de taalgebruiker. Voor veel mensen is taal (bijvoorbeeld de vorm, structuur en betekenis van zinnen) van secundair belang: interessanter is de mens, die op een of andere manier in staat is die taal te hanteren. Voor veel taalkundigen is dat net zo. Voor hen is taal juist interessant omdat het een uniek-menselijk verschijnsel is: door taal te bestuderen leren we dan iets over hoe de mens in elkaar zit.

Vaak wordt gedacht dat we daarvoor moeten kijken naar hoe mensen taal *gebruiken*. Maar dat is niet de enige manier waarop we inzicht kunnen krijgen in hoe mensen functioneren. Bij taalgebruik is vaak sprake van een min of meer bewuste keuze. Bijvoorbeeld, als je niet bij de appelmoes kan, kun je kiezen of je (1a) of (1b) of (1c) gebruikt:

- (1) a. Zou je me de appelmoes even aan kunnen reiken?
- b. Geef me de appelmoes.
- c. De appelmoes!

Maar welke keus je ook maakt, je zit toch altijd vast aan bepaalde ‘regels’ die je onbewust hanteert. In (1a) maak je een vraag: onbewust pas je dan de regels toe die je nodig hebt om een vraag te formuleren (bijvoorbeeld inversie van het hulpwerkwoord *zou* en het subject *je*). In (1b) maak je een bevel: ook hier kun je niet om bepaalde regels heen (bijvoorbeeld de vorm en positie van het werkwoord *geef*). En zelfs bij de barse uiting in (1c) hou je je braaf aan de regels voor de structuur van naamwoordgroepen (*de* staat voor *appelmoes*). Daarnaast zijn er ook nog een aantal *universele* eigenschappen van zinnen die terugkomen in welke variant je ook kiest (bijvoorbeeld de volgorde van indirect object *me* en direct object *de appelmoes*). Ook hier hanteer je onbewust een aantal regels, en daarin sta je niet alleen: elke keer wanneer een mens een zin formuleert, in welke taal of in welke gebruikssituatie dan ook, past hij zulke regels toe.

In de moderne taalwetenschap is men vooral geïnteresseerd in de regels die alle mensen onbewust toepassen bij het hanteren van hun moedertaal. We spreken van het menselijk TAALVERMOGEN (Engels: FACULTY OF LANGUAGE): datgene wat ons in staat stelt zinnen te produceren en te interpreteren. Het taalvermogen is onderdeel van het cognitieve systeem dat zetelt in onze hersenen. Daarom wordt de taalkunde sinds enige tijd ook wel gezien als een onderdeel van de cognitiewetenschap, of zelfs van de biologie (omdat cognitie een eigenschap is van een levend organisme).¹

8.1.1 Het taalvermogen als 'kennis'

Wat moeten we ons voorstellen bij het menselijk taalvermogen? Het is in wezen een vorm van kennis, die ons in staat stelt moeiteloos iets te verrichten wat — als je er goed over na denkt — feitelijk behoorlijk ingewikkeld is. Het is te vergelijken met de kennis die je hanteert als je telt of rekt, of inschat of je ergens overheen kunt springen, of ergens op mikt of iets vangt wat met grote snelheid aan komt vliegen. Dat is geen kennis die je op kunt zoeken, of die iemand je expliciet geleerd heeft. We zagen al in hoofdstuk 1 (pagina 2) dat je je moedertaal ook 'vanzelf' leert. Het taalvermogen is dus ook een vorm van onbewuste kennis, en wat de taalkunde voor veel mensen zo spannend maakt is de ambitie om die onbewuste kennis te beschrijven en te begrijpen.

Het zal duidelijk zijn dat taalkennis in deze zin behoorlijk abstract is: gewapend met die kennis moet je immers elke zin van elke taal kunnen produceren en interpreteren. Je moet zelfs in staat zijn zinnen te maken die nog nooit iemand anders gemaakt heeft. En je moet zinnen kunnen maken waar geen einde aan komt. Iedereen kent immers het verschijnsel dat zinnen (van elke taal) oneindig uitgebreid kunnen worden:

- (2) a. Daan vond dat het welletjes was
- b. Teun dacht dat Daan vond dat het welletjes was
- c. Kim zei dat Teun dacht dat Daan vond dat het welletjes was
- d. (etc.)

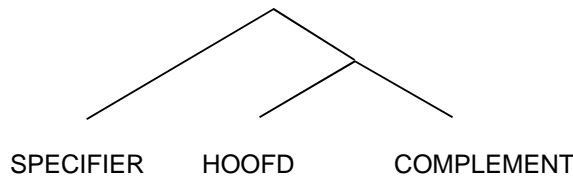
We zoeken dus naar een soort computerprogramma dat zelf heel eenvoudig is maar dat in staat is een output te genereren die zeer gevarieerd, tamelijk complex, en in feite oneindig is.

¹ Het is een open kwestie of het taalvermogen een apart onderdeel van het cognitieve systeem is, dat specifieke eigenschappen heeft die gericht zijn op de productie en interpretatie van taal, of dat het taalvermogen meer algemene cognitieve eigenschappen *toepast* op communicatie.

8.1.3 Binaire vertakking

Nu kunnen we teruggaan naar hoofdstuk 5, waarin we de constituentstructuur van de zin geanalyseerd hebben. We kwamen daar (in § 5.3.3) tot de belangrijke conclusie dat alle woordgroepen min of meer dezelfde structuur hebben (vgl. (79) op p. 162):

(6)

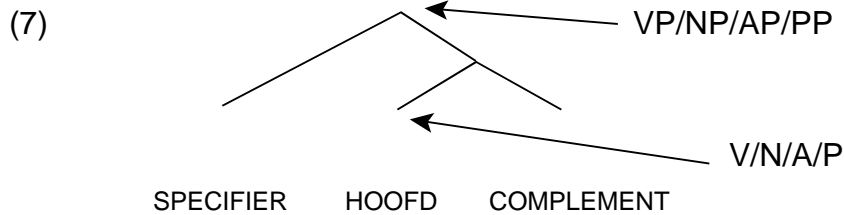
De kern van elke woordgroep (het HOOFD) vormt een constituent met zijn zuster, het COMPLEMENT. Het maakt daarbij niet uit of het hoofd een naamwoord (N), werkwoord (V), adjectief (A) of voorzetsel (P) is.

Dat betekent dat elke woordgroep opgebouwd wordt via dezelfde procedure: eerst wordt een hoofd met zijn complement gecombineerd, later komt de specifier er (eventueel) bij. Het resultaat is een structuur die telkens in tweeën vertakt. Dit noemen we BINAIRE VERTAKKING. Voor het taalvermogen betekent dit dat het blijkbaar niet mogelijk is om meer dan twee elementen tegelijk met elkaar te combineren. Het is een belangrijke aanwijzing dat het taalvermogen simpel in elkaar zit, of, zoals vaak gezegd wordt, ECONOMISCH is.⁴

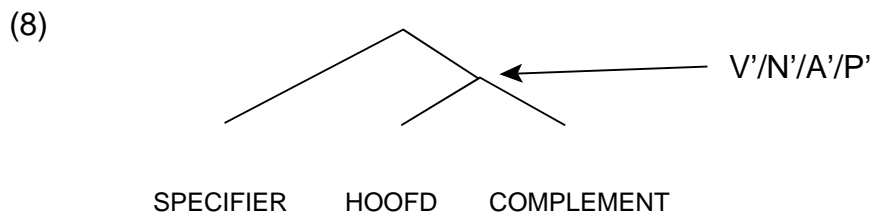
8.1.4 X'-structuur

Zoals we gezien hebben in § 5.3.3 hebben kunnen alle woordgroepen de structuur in (5) hebben. De structuur kan dus een VP (werkwoordsgroep of Verb Phrase) zijn als het hoofd een werkwoord (V) is, een NP als het hoofd een naamwoord (N) is, een AP als het hoofd een adjectief (A) is, en een PP als het hoofd een voorzetsel (P) is. Daarmee hebben we een naam (een 'label') voor twee van de drie niveaus in de woordgroep:

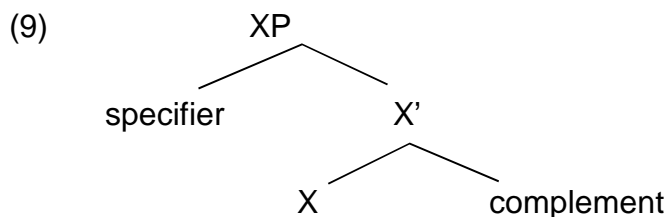
⁴ Een procedure die telkens maar twee elementen combineert is de eenvoudigst denkbare. Minder dan twee elementen combineren gaat niet (dan wordt er niets gecombineerd). Meer zou in principe wel kunnen, maar dat maakt het systeem ingewikkelder. Een reeks van drie elementen **A**, **B** en **C** zou dan afgeleid kunnen worden zoals beschreven in (3), maar ook door de drie elementen ineens te combineren. Zo heb je altijd onduidelijkheid over welke procedure gevolgd moet worden. Maar omdat je een reeks van drie elementen altijd kunt afleiden door telkens twee elementen te combineren (zoals in (3)), is de extra regel die drie elementen ineens combineert overbodig. Daarom is de procedure die niet meer dan twee elementen ineens kan combineren de eenvoudigste en de enige die we nodig hebben.

Deze niveaus noemen we ook wel PROJECTIES. Het bovenste niveau (VP/NP/AP/PP) heet dan de MAXIMALE PROJECTIE. Tussen de maximale projectie en het hoofd bevindt zich nog een middenniveau, dat we in hoofdstuk 5 'mini-VP/NP/AP/PP' genoemd hebben. De technische term daarvoor is V' oftewel V-BAR (N'/A'/P'; zie p. 163):

Als we dan generaliseren over alle woordgroepen, dan kunnen we een variabele naam geven aan het hoofd, bijvoorbeeld X, waarbij X staat voor V, N, A of P. Dan kunnen we over de algemene eigenschappen van woordgroepen spreken in termen van de variabele aanduiding X. Een woordgroep dan is een XP, met een hoofd X en een tussenliggende projectie X':

Omdat de aanwezigheid van het tussenliggende niveau bepalend is voor de structuur van de woordgroep, wordt (9) wel een X-BAR STRUCTUUR genoemd, en de analyse van woordgroepen in structuren van dit type de X-BAR THEORIE.

Ons taalvermogen, kunnen we nu zeggen, bevat een procedure die X-bar structuren genereert, door telkens twee elementen te combineren. We zullen in de rest van dit hoofdstuk zien dat allerlei syntactische processen en relaties beschreven moeten worden in termen van deze X-bar structuren.

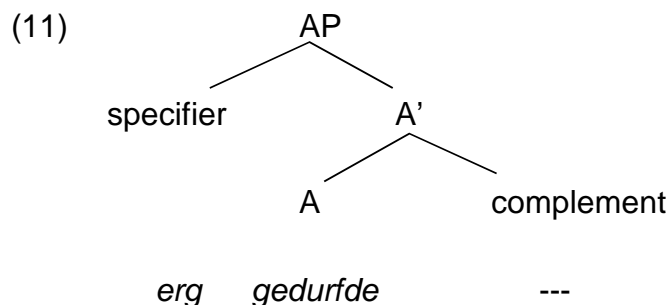
8.1.5 Recursie

In het boomdiagram in (9) is nog niet aangegeven wat voor elementen de *specifier* en het *complement* zijn. Maar uit de voorbeelden (met name de boomstructuren) in hoofdstuk 5 kun je dat al aflezen: de specifier en het complement zijn allebei ook woordgroepen. In termen van de X-bar theorie zijn het dus maximale projecties oftewel *XP*s.

Bijvoorbeeld, in de NP *gedurfde analyses van de problemen* is het hoofd de NP *analyses*. Het complement is dan de PP *van de problemen*, dus een maximale projectie met als hoofd *van*. De specifier is *gedurfde*, een adjectief. Het is dus op zijn minst een hoofd van het type A (= adjectief). Maar je kunt laten zien dat het ook een woordgroep is, omdat het zelf ook weer een specifier kan hebben:

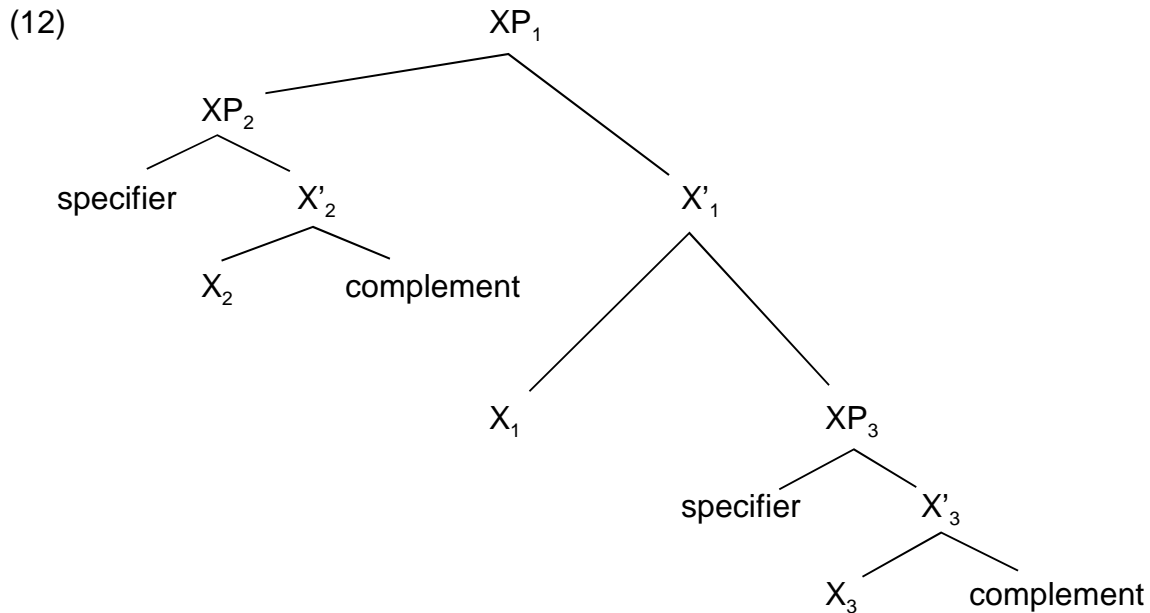
(10) [_{NP} [_{AP} erg gedurfde] [_{N'} analyses [_{PP} van de problemen]]]

De structuur van de AP in (10) is dan iets als (11), waarbij het complement van de AP niet ingevuld is:

Nu kunnen we weer dezelfde vraag stellen over de specifier van deze AP: is het een hoofd of een maximale projectie? Opnieuw is het criterium: als we *erg* kunnen aanvullen met een specifier of complement, dan moet het een woordgroep (XP) zijn. En inderdaad is dat mogelijk, want we kunnen *erg* aanvullen tot *heel erg*. En zo is de specifier van de AP in (11) ook weer een groep, een met als hoofd de graadaanduiders *erg* en als specifier *heel*. In *heel erg gedurfde analyses van de problemen* is *heel* dus de specifier van de specifier van de specifier van *analyses*. En zo is ook *problemen* het complement van het complement van *analyses*.

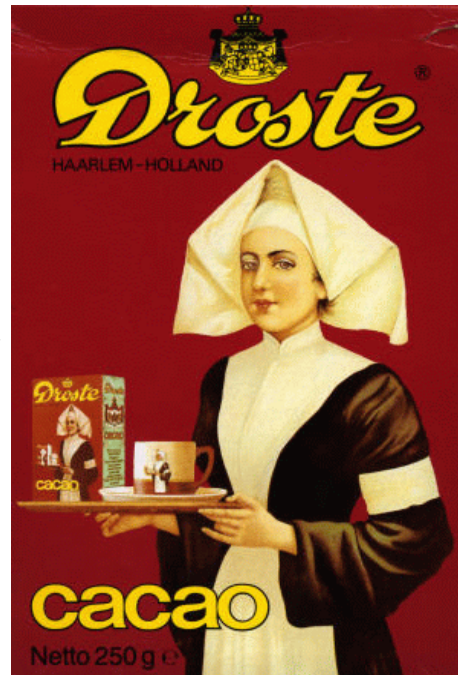
De conclusie is dus dat specifiers en complementen ook woordgroepen zijn, met mogelijk zelf weer specifiers en complementen, die ook weer woordgroepen zijn met specifiers en complementen, etc. Zo zien we dat de structuur van (9) terugkeert in bepaalde onderdelen van die structuur:

Elk van de specificiers en complementen in (12) heeft ook weer de structuur van XP_1 . Zo kan de structuur eindeloos uitgebreid worden, zoals in het befaamde Droste-cacaoblik, waarop een afbeelding staat van een verpleegster die een blad draagt met daarop een blik Droste cacao. Op dat blik staat weer dezelfde afbeelding, inclusief een nieuw blik Droste cacao, etc. tot in het oneindige.

Het verschijnsel dat de structuur van het geheel terugkeert in de structuur van de delen noemen we RECURSIE. Er is veel voor te zeggen dat recursie een centrale eigenschap is van de menselijke taal. Voor het menselijk taalvermogen betekent dit het volgende.

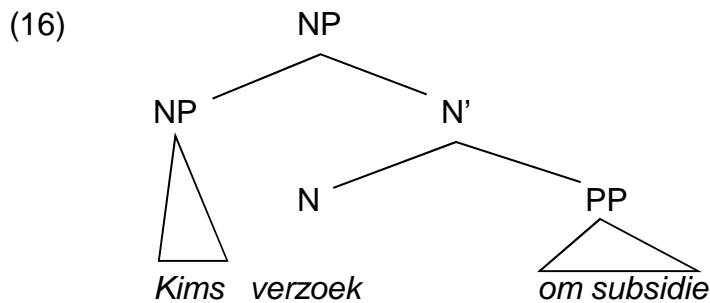
We waren er al achter dat het taalvermogen elementen combineert tot woordgroepen. Nu zien we dat elke woordgroep die op die manier gegenereerd wordt zelf ook weer met andere elementen gecombineerd kan worden tot een grotere woordgroep. Het valt eenvoudig in te zien dat dit systeem het mogelijk maakt zinnen tot in het oneindige uit te breiden, zoals we zagen in (2).

Droste cacaoblik met recursie

- (15) a. Kim verzoekt om subsidie
 b. Kims verzoek om subsidie

Als *om subsidie* in (15b) het complement van *verzoek* is, dan kan de NP die de bezitter aanduidt, *Kims*, geen complement van *verzoek* zijn; het ligt dan voor de hand om te denken dat het de specifier van *verzoek* is:

En als dat zo is, dan moet *Kims* in (14a) ook de specifier van *huis* zijn, ook al heeft *huis* geen complement.

Ook de betekenis van de NPs *Kims verzoek om subsidie* en *Kims huis* wijst er op dat *Kims* in beide gevallen de specifier is. In *Kims huis* is *Kim* de eigenaar van *huis*; precies zo is *Kim* in *Kims verzoek om subsidie* de 'eigenaar' van *verzoek om subsidie*, van de hele N' in (16) dus, en niet alleen van het hoofd *verzoek*. Er is dus een bepaalde relatie tussen *Kim* en *verzoek om subsidie*, en we zullen straks zien dat die relatie vereist dat *om subsidie* onderdeel is van de zuster van *Kims*, de knoop N'.

Uiteraard kunnen we ook met behulp van de coördinatietest (§ 5.3.3) laten zien dat *verzoek* en *om subsidie* in (15b) één constituent vormen. We kunnen de N' in (16), de 'mini-NP', immers coördineren met een andere constituent *poging tot oplichting*:

- (17) [Kims [[verzoek om subsidie] en [poging tot oplichting]]] bleven lange tijd onopgemerkt.

In (17) is de beoogde interpretatie dat de *poging tot oplichting* ook het 'eigendom' (het werk) van Kim is. De structuur van het subject in (17) is dus in wezen hetzelfde als die van de woordgroep in (18) (zie (82) op p. 163):

- (18) [geachte [[dames] en [heren]]]

Je kunt zelf nagaan dat voor attributief gebruikte adjectieven, zoals *grote* in (14b) en *geachte* in (18), hetzelfde geldt als voor bezitters. In (19) bijvoorbeeld heeft

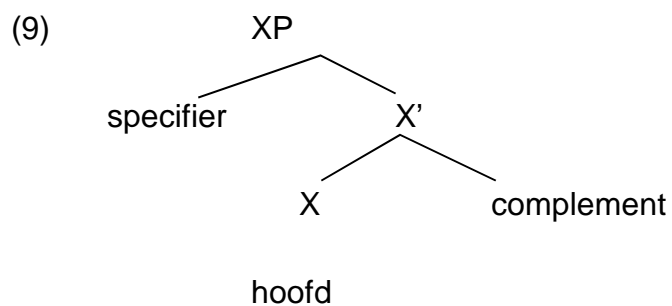
schaamteloze betrekking op de hele N' *verzoeken om subsidie*, en moet dus beschouwd worden als de specifier van *verzoeken*:

(19) $[_{NP} \text{ schaamteloze } [_{N'} \text{ verzoeken } [_{PP} \text{ om subsidie }]]]$

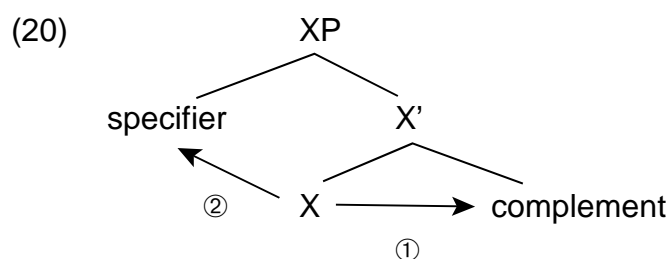
Samengevat concluderen we dus dat er twee typen afhankelijke elementen zijn: complementen en specifiers.

8.2.2 Twee typen relaties

Aan de hand van de algemene woordgroepsstructuur in (9), hier herhaald, de zogenoemde *X-bar structuur*, kunnen we de twee typen afhankelijke elementen gemakkelijk onderscheiden:

Het complement is namelijk de *zuster* van het hoofd, en de specifier is de zuster van de *projectie* van het hoofd (d.w.z., de zuster van de combinatie *hoofd + complement*).⁵ Dat betekent dat we de twee typen afhankelijke elementen eenvoudig kunnen definiëren aan de hand van hun relatie tot het hoofd. Beide relaties staan getekend in (20):

⁵ In principe is de specifier de zuster van de eerste (laagste) projectie van het hoofd. Maar sommigen hebben voorgesteld dat een woordgroep meerdere specifiers kan hebben, zodat er ook meerdere tussenliggende projecties zouden moeten zijn tussen het hoofd en de maximale projectie. Zoiets is misschien nodig voor woordgroepen waarin zowel een bezitter als een attributief adjectief optreden (*Kims schaamteloze verzoek*).

Relatie ① noemen we de REGEERRELATIE (Engels: *government*), gedefinieerd in (21). We zeggen dat het hoofd zijn complement REGEERT:

- (21) REGEREN
 α regeert β als β het complement is van α .

Relatie ② noemen we de specificer-hoofd-relatie, afgekort en verengelst tot SPEC-HEAD-RELATIE:

- (22) SPEC-HEAD-RELATIE
 α en β staan in een spec-head-relatie als β de zuster is van een projectie van α .

Afhankelijke elementen worden dus ofwel door het hoofd geregeerd (13) ofwel ze staan tot het hoofd in een spec-head-relatie (14).

8.2.3 Terug naar hoofd- vs. dependensmarkering

In § 4.2 hebben we gezien dat relaties tussen het hoofd en het afhankelijke element op twee manieren uitgedrukt (*gemarkeerd*) kunnen worden: op het hoofd (*head-marking*) en op het afhankelijke element (*dependent-marking*). Dit kunnen we nu als volgt beschrijven:

- (23) a. De regeerrelatie wordt uitgedrukt op het hoofd of op het complement.
 b. De spec-head-relatie wordt uitgedrukt op het hoofd of op de specificer.

Alle gevallen die we in § 4.2 besproken hebben worden door de formulering in (23) gedekt. We zullen ze hier nog even de revue laten passeren.⁶

Een adpositie en zijn complement (vgl. § 4.2.1.2).

Een adpositie (prepositie of postpositie) regeert zijn complement. In het Duits wordt de regeerrelatie uitgedrukt op het complement:

⁶ Helaas kunnen we niet bij elk voorbeeld motiveren dat de afhankelijke elementen specificers dan wel complementen zijn; daartoe ontbreekt de ruimte, maar vaak ook de gegevens. We gaan daarom uit van een parallelie met de situatie in het Nederlands en het Engels, maar we moeten wel in de gaten houden dat dat wel eens misleidend zou kunnen zijn.

- (24) a. [PP für [NP mein-en Freund]] (Duits)
 voor mijn-ACC vriend
 'voor mijn vriend'
- b. [PP mit [NP mein-em Freund]]
 met mijn-DAT vriend
 'met mijn vriend'

Dit is de klassieke betekenis van het werkwoord *regeren*: we zeggen dat het voorzetsel *für* de accusatief-naamval 'regeert', en *mit* de datief-naamval.

Maar markering van de regeerrelatie tussen een adpositie en zijn complement kan ook plaatsvinden op het hoofd, zoals op het voorzetsel in (25):

- (25) [PP ruu-majk [NP jar aachi]] (Tzutujil)
 3SG-vanwege de man
 'door/vanwege de man'

Hier wordt de relatie tussen het voorzetsel en zijn complement uitgedrukt door een affix *ruu-*, dat in kenmerken (3e persoon enkelvoud) overeenkomt met het complement.

Een werkwoord en zijn complement (§ 4.2.1.3)

De regeerrelatie tussen een werkwoord en zijn complement wordt vaak uitgedrukt door middel van naamval op het complement. Dit is een vorm van dependensmarkering. Het volgende voorbeeld liet dat zien:⁷

- (26) Ja [VP daju [NP knyshk-u]] (Oekraïens)
 ik gaf boek-ACC
 'Ik gaf het boek.'

Uitdrukking van dezelfde relatie op het werkwoord zien we in (27), uit het Kambera:

- (27) I ama [VP na-kei-ya [NP na rí muru]] (Kambera)
 de vader 3SG:SU-kopen-3SG:OB de groente groen
 'Vader koopt de groene groente.'

⁷ We laten het indirect object *druh-owi* hier weg, dat de zaken compliceert.

- b. [_{NP} groß-e [_{N'} Frau]]
 groot-FEM:SG vrouw_{FEM}
 'grote vrouw'

De afhankelijkheid tussen hoofd en specifier is hier uitgedrukt op het afhankelijke element, de specifier. Interessant is dat er hier geen tegenhanger in de vorm van hoofdmarkering lijkt te bestaan.⁹

Deze voorbeelden laten zien hoe hoofd- en dependensmarkering begrepen kunnen worden als de uitdrukking van twee elementaire relaties: de regeerrelatie en de spec-head-relatie. Dat die twee relaties allebei bestaan is het direct resultaat van de manier waarop het taalvermogen de woordgroepen opbouwt: via een eenvoudige procedure die telkens twee elementen met elkaar combineert.

8.2.4 Een uitbreiding: de c-commandeerrelatie

Uit het voorafgaande zou je gemakkelijk de indruk kunnen krijgen dat grammaticale relaties zich altijd afspelen tussen hoofd, complement en specifier van één woordgroep. Maar er zijn tal van verschijnselen die verder gaan dan dat: bijvoorbeeld, doordat een hoofd een relatie aangaat met de specifier van z'n *complement*, of een specifier van een hoofd α met het hoofd van het *complement* van α . Zulke verschijnselen worden wel NIET-LOKAAL genoemd. Om ze te beschrijven hebben we een nieuwe relatie nodig, die C-COMMANDEREN genoemd wordt.

In § 8.3-8.4 bespreken we de belangrijkste verschijnselen waarvoor we de c-commandeerrelatie nodig hebben. Nu willen we alleen maar even laten zien dat de markeringen die we in § 8.2.3 de revue hebben laten passeren (met name naamval en agreement) soms ook niet-lokaal zijn.

Bekijk om te beginnen eens de volgende Engelse zin:

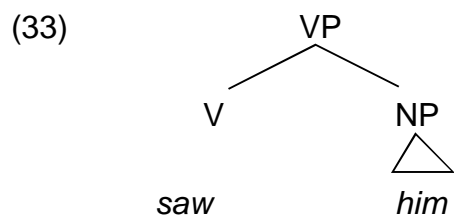
- (31) He saw him leave
 hij:NOM zien:PAST hij:ACC vertrekken:INF
 'Hij zag hem vertrekken.'

⁹ Gevallen van hoofdmarkering van de relatie tussen een naamwoord en zijn adjectief zijn zeldzaam. Het geciteerde geval in § 4.2.1.5, het Perzische *kûh-e bolând* [berg-E hoog], 'hoge berg', is waarschijnlijk een subject-predikaat-structuur ('berg die hoog is'), vergelijkbaar met het Nederlandse *roosje rood*.

Zoals te zien is heeft het Engels, net zoals het Nederlands, twee vormen voor het pronomen 3e persoon enkelvoud: een subjectvorm *he* en een objectvorm *him*. De subjectvorm (de nominatief-vorm) is een neutrale vorm, maar de objectvorm (de accusatief-vorm) drukt afhankelijkheid uit ten opzichte van een werkwoord of voorzetsel. Dat blijkt uit een voorbeeld als (32), dat minimaal van (31) verschilt:

- (32) He saw him
 hij:NOM zien:PAST hij:ACC
 'Hij zag hem.'

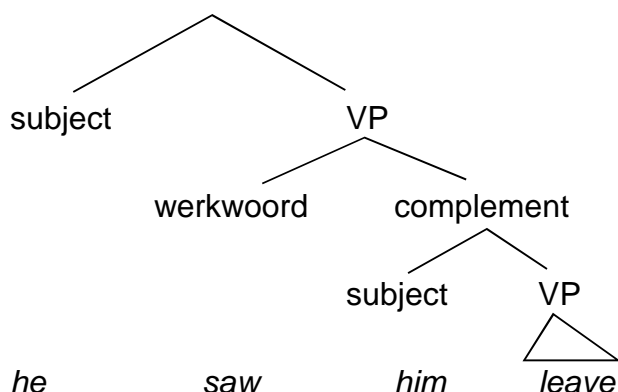
De accusatief van *him* in (32) begrijpen we natuurlijk meteen: *him* is het complement van het werkwoord *saw*, en *saw* regeert *him*. De accusatief drukt dan uit dat *saw* en *him* in een regeerrelatie staan, en de uitdrukking is gemarkeerd op het afhankelijke element. De structuur is min of meer zoals in (33):

Het ligt dan voor de hand om te denken dat in (31) de relatie tussen *saw* en *him* hetzelfde is. Maar dat is niet mogelijk.

De structuur van (31) wijkt namelijk op een belangrijk punt van die van (32) af: in (31) zien we een tweede werkwoord, de infinitief *leave*. Zoals we gezien hebben in hoofdstuk 3 betekent dit dat een zin als (31) bestaat uit twee deelzinnen (zie p. 75). Enerzijds is er de deelzin *He saw him leave*, die bestaat uit een werkwoord *saw*, een subject *he* en een object *him leave*. Dat object is de tweede deelzin, die bestaat uit een werkwoord *leave* en een subject (!) *him*. De structuur moet dus iets zijn als:

(34)

De structuur in (34) geeft weer dat het object van het werkwoord *saw* (het THEME-argument van dat werkwoord) niet een persoon is (*him*) maar een gebeurtenis (*him leave*). Meestal houdt dat ook in dat de persoon (*him*) gezien wordt, maar er zijn gevallen te construeren waarin dat niet hoeft, zoals (35):

(35) Hij zag het geloof overal ontbreken

Hier kan *het geloof* juist niet waargenomen zijn.¹⁰

Als de structuur in (34) juist is, dan is *him* dus geen complement van *saw*. *Him* wordt eerst gecombineerd met *leave*, en de groep *him leave* wordt gecombineerd met *saw*. *Saw* regeert *him* dus niet (volgens de definitie in (21)).

Toch zou het vreemd zijn om te ontkennen dat *him* in (31) afhankelijkheid ten opzichte van *saw* uitdrukt. Het probleem is niet dat die afhankelijkheid niet bestaat. Het probleem is dat die afhankelijkheid niet beschreven kan worden als een lokale afhankelijkheid tussen een hoofd en zijn complement. De relatie is er één tussen een hoofd en de *specifier* van z'n complement: een niet-lokale relatie dus.

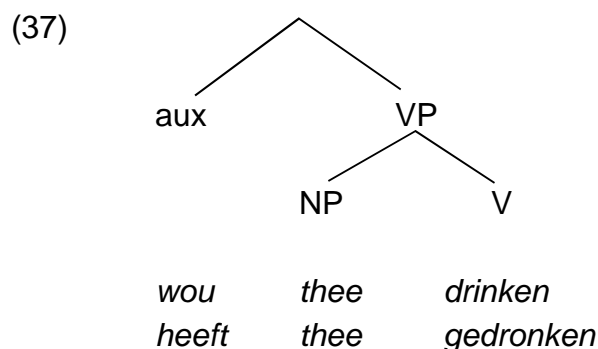
Iets vergelijkbaars zien we in de Nederlandse zinnetjes in (36):

- (36) a. Teun wou thee drinken
 b. Teun heeft thee gedronken

¹⁰ Voorbeeld (35) is ontleend aan De Geest (1972). In deelzinnen die gevormd zijn via coördinatie (3.34-35) of nominalisatie (3.39) is het onmiskenbaar dat het subject van het ingebedde werkwoord tot de ingebedde deelzin behoort.

Deze zinnen bevatten een hulpwerkwoord (AUXILIARY) en een niet-finiet werkwoord. In (36a) is het hulpwerkwoord *wou* en het niet-finiete werkwoord een infinitief (*drinken*); in (36b) is het hulpwerkwoord *heeft* en het niet-finiete werkwoord een participium (*gedronken*).

De structuur van (36a) hebben we in hoofdstuk 5 al bekeken (voorbeeld (5.63) op p. 157). Van belang is dat het hulpwerkwoord (*aux*) een complement neemt, de VP *thee drinken*, waarvan *drinken* het hoofd is en *thee* het complement. We mogen aannemen dat de structuur van (36b) hetzelfde is:

Opvallend is nu dat er een afhankelijkheid lijkt te bestaan tussen het hulpwerkwoord en het niet-finiete werkwoord: als het hulpwerkwoord modaal is (*willen, kunnen, zullen*) dan moet het niet-finiete werkwoord een infinitief zijn, en als het hulpwerkwoord aspectueel is (*hebben, zijn, worden*) dan moet het niet-finiete werkwoord een participium van het perfectum zijn.¹¹ Maar als we naar de structuur kijken, dan blijkt dat deze afhankelijkheid van het niet-lokale type is.

In (37) zien we dat het hulpwerkwoord (net als andere werkwoorden is dat een hoofd) als complement een VP heeft. Het afhankelijke element, het niet-finiete werkwoord, is het *hoofd* van die VP. Volgens de definitie in (21) regeert het hulpwerkwoord het niet-finiete werkwoord niet: de relatie is dus niet-lokaal.

Er is wel een opvallende overeenkomst tussen de twee niet-lokale relaties die we nu gezien hebben: in beide gevallen gaat het om een relatie tussen een hoofd en een *onderdeel van* z'n complement. Dat is een belangrijke conclusie, want niet-lokale relaties lijken altijd van dat type te zijn. Het is dus een lossere variant van de strikt-lokale regeerrelatie.

¹¹ Zie § 3.1.3 voor een bespreking van de niet-finiete werkwoorden en hun hulpwerkwoorden.

Een derde verschijnsel dat lijkt te wijzen op de noodzaak niet-lokale relaties te onderkennen is iets dat we al meerdere malen aangestipt hebben: de relatie tussen het subject en het werkwoord. Het is zeer gebruikelijk dat deze relatie gemarkeerd wordt op het werkwoord. Zie bijvoorbeeld het Kamberase voorbeeld (27), waar een prefix op het werkwoord qua persoon en getal overeenkomt met het subject.

Zoals besproken in § 4.2.1.3 wordt het subject vaak gezien als een afhankelijke van het werkwoord. Het probleem daarmee is dat het subject zich zeer vaak buiten de VP bevindt, en dus niet in een lokale relatie tot het werkwoord staat. Dit kunnen we eenvoudig illustreren aan de hand van het Engels:

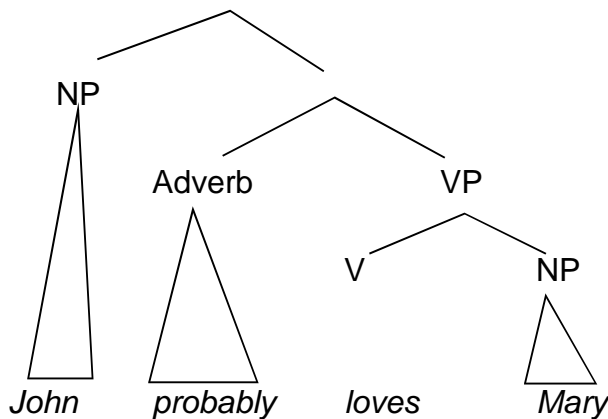
- (38) John probably [_{VP} love-s Mary]
 John waarschijnlijk houden.van-3SG Mary
 ‘John houdt waarschijnlijk van Mary.’

Over adverbia hebben we nog niet veel gesproken, en al helemaal niet over hun positie in de zin (zie § 2.2.5). Vaak wordt er van uit gegaan dat er (minstens) twee klassen van adverbia zijn, elk met hun eigen positie in de zin. Sommige adverbia modificeren de VP; deze adverbia zeggen iets over de wijze waarop de handeling wordt uitgevoerd. Voorbeelden zijn *snel* en *gemakkelijk*. Andere adverbia modificeren niet zozeer de VP, als wel de zin als geheel; deze adverbia zetten de hele zin in een bepaald licht. Ons voorbeeld, *probably*, is zo'n ZINSADVERBIUM. De hele propositie *John loves Mary* wordt er door gemodificeerd.

Van zinsadverbia wordt aangenomen dat ze zich buiten de VP bevinden. Aangezien *John* in (38) links van *probably* staat, moet ook *John* buiten de VP staan. Dat maakt het onmogelijk het subject (in het Engels) te zien als de specifier van het werkwoord. Als er dus een relatie tussen het subject en het werkwoord is (en die is er, gezien het feit dat het werkwoord een affix draagt dat in kenmerken met het subject overeenkomt), dan moet dat een niet-lokale relatie zijn.

De structuur van (38) moet zoiets zijn als (39):

(39)

Er is dan een niet-lokale relatie tussen de subject-NP *John* en het werkwoord *loves*. Deze relatie lijkt sterk op de niet-lokale relaties die we al eerder zagen: *John* staat niet in een relatie tot zijn zuster, maar tot een *onderdeel* van zijn zuster.

We zijn nu in staat om de niet-lokale relatie te definiëren. Zoals gezegd is de technische term voor deze relatie C-COMMANDEREN:¹²

(40)

C-COMMANDEREN

α c-commandeert β als β (een onderdeel van) de zuster van α is.

Als je de relaties c-commanderen (40) en regeren (21) vergelijkt, dan zie je dat regeren een lokale vorm van c-commanderen is.¹³ Ook de spec-head-relatie is te beschouwen als een lokale vorm van c-commanderen: de specifier van een hoofd c-commandeert dat hoofd immers automatisch. Het lijkt er dus op dat c-commanderen een centraal concept is, en dat de regeerrelatie en de spec-head-relatie lokale varianten zijn van de meer algemene c-commandeerrelatie.

In de volgende twee paragrafen bespreken we het grote belang van de c-commandeerrelatie voor een aantal centrale eigenschappen van de syntaxis.

¹² De *C* in *c-commanderen* staat voor 'constituent': de c-commandeerrelatie heeft betrekking op twee elementen die binnen een en dezelfde constituent vallen.

¹³ Er is nog een ander belangrijk verschil tussen regeren en c-commanderen: alleen hoofden hebben een complement, dus alleen hoofden kunnen regeren. De relatie c-commanderen is van toepassing op alle zusterparen.

8.3 De interpretatie van pronomina

8.3.1 Pronomina

Pronomina (voornaamwoorden) zijn naamwoorden die niet onmiddellijk volledig geïnterpreteerd kunnen worden. Als we bijvoorbeeld in de titel van deze paragraaf (*De interpretatie van pronomina*) het naamwoord *pronomina* vervangen hadden door een echt pronomen, dan was niet direct duidelijk geweest waar de paragraaf over ging:

- (41) a. De interpretatie **er** van
b. **Hun** interpretatie

Om een pronomen te interpreteren heb je dus altijd wat hulp nodig. De woordgroepen in (41) zijn prima te begrijpen als ze voorafgegaan worden door een zinnetje als (42):

- (42) Nu gaan we het hebben over pronomina.

Bij 'echte' naamwoorden (d.w.z. naamwoorden die geen pronomina zijn) bestaat dat probleem niet: zowel de titel van deze paragraaf als zin (42) zijn redelijk te begrijpen, zelfs als je niet weet wat pronomina zijn. Het noemen van het naamwoord *pronomina* is al voldoende om te concluderen dat er blijkbaar iets is wat we zo noemen, en dat het woord *pronomina* daarnaar VERWIJST.

De technische term voor 'verwijzen' is REFEREREN, en 'echte' (niet-pronominale) naamwoorden noemen we REFERENTIËLE UITDRUKKINGEN of R-EXPRESSIES.¹⁴ Om R-expressies goed te interpreteren moeten we vaak ook wel een en ander weten over de situatie waarin ze gebruikt worden. In (43a) weten we nog niet precies welk boek van Teun bedoeld wordt. Maar toch is de verwijzing van *het boek van Teun* aanmerkelijk concreter dan die van het pronomen *het* in (43b):

- (43) a. Ik heb het boek van Teun weggegooid
b. Ik heb het weggegooid

Pronomina (zoals *er* in (41a), *hun* in (41b), *het* in (43b), etc.) zijn dus een stuk minder referentieel dan R-expressies. Toch staan we bij pronomina niet helemaal met lege

¹⁴ Vaak wordt gedacht dat naamwoorden verwijzen naar iets in de werkelijkheid, maar het is heel goed mogelijk te verwijzen naar iets dat niet bestaat (probeer het maar eens). Daarom is het waarschijnlijk beter te stellen dat uitdrukkingen verwijzen naar een concept dat we vormen, vaak op basis van gegevens die we aan de werkelijkheid ontleen (zoals visuele prikkels). Zie hiervoor Jackendoff (2002).

handen: we weten bij (43b) dat er een niet-levend ding is weggegooid, en in (41b) dat we het over iets gaan hebben met het kenmerk [MEERVOUD]. Bij pronomina als *hij* en *zij* weten we iets over het geslacht van de persoon waar over gesproken wordt, alsook over het getal (enkelvoud) en over hun rol in de spreesituatie (niet de spreker, niet de aangesprokene, maar een ‘derde’ persoon). Dat helpt allemaal enorm bij de interpretatie van de pronomina.

We zeggen daarom dat pronomina SEMI-REFERENTIËLE elementen zijn. Hun verwijzing wordt pas compleet als ze in verband gebracht kunnen worden met een ander element, dat we hun ANTECEDENT zullen noemen. In (44) bijvoorbeeld kunnen we *hun* interpreteren doordat het in verband gebracht wordt met het antecedent *pronomina*:

- (44) Nu gaan we het hebben over **pronomina**. **Hun** interpretatie is behoorlijk ingewikkeld.

Het woord *pronomina* is een R-expressie, en we interpreteren (44) nu zo dat *hun* en het antecedent *van hun, pronomina*, naar hetzelfde verwijzen. We zeggen dan dat *hun* CO-REFERENTIEEL is met z'n antecedent *pronomina*.¹⁵

Een andere manier om tegen de interpretatie van (44) aan te kijken is de volgende. Je zou kunnen zeggen dat de eerste zin van (44) oproept dat er zoiets is als ‘pronomina’ (de referentie van het woord *pronomina*) waar we het over (gaan) hebben. Dat wil zeggen dat ‘pronomina’ nu een (mogelijk) onderwerp van gesprek is geworden, simpelweg doordat we het genoemd hebben. Zo'n mogelijk onderwerp (Engels *topic*) van gesprek (Engels *discourse*) noemen we een DISCOURSE-TOPIC. Het pronomen *hun*, kunnen we dan vervolgens zeggen, verwijst naar dat discourse-topic ‘pronomina’. We spreken dan van DISCOURSE-REFERENTIE (en het discourse-topic is dan een DISCOURSE-ANTECEDENT).

Discourse-referentie hebben we nodig om te begrijpen dat pronomina heel goed naar iets of iemand kunnen verwijzen die nog niet genoemd is in het gesprek. Bijvoorbeeld, er is een cartoon van Peter van Straaten waarin twee wandelaars langs een kast van een huis lopen, en één van hun zegt tegen de ander, een beetje grimmig:

- (45) Hun open haard trekt niet.

¹⁵ Merk op dat het niet correct zou zijn om te stellen dat *hun* verwijst naar *pronomina*: *pronomina* is een woord met een bepaalde verwijzing. *Hun* verwijst naar de **verwijzing** van *pronomina*, niet naar het woord zelf. Willen we naar het woord verwijzen, dan kan dat ook, maar dan gebruiken we niet *hun*, maar *dat*. Bijvoorbeeld: *Nu gaan we het hebben over pronomina. Dat is een moeilijk woord.*

Het pronomen *hun* verwijst hier naar de bewoners van het huis; simpelweg door langs het huis te lopen worden zij een mogelijk onderwerp van gesprek, waarnaar pronomina kunnen verwijzen.

8.3.2 Anaforen

Het interessante is nu dat er ook pronomina zijn die niet via discourse-referentie geïnterpreteerd kunnen worden. Zulke pronomina zijn we al tegengekomen in § 6.5.2, waar het ging om een asymmetrie tussen subjecten en objecten (p. 194). Het betreft pronomina van het type *zichzelf* en *elkaar*, die we ANAFOREN noemen.¹⁶ Hun gebruik is geïllustreerd in (46):

- (46) a. Kim kent **zichzelf**
 b. Kim en Teun houden van **elkaar**

In (46a) moet *zichzelf* verwijzen naar dezelfde persoon als waar *Kim* naar verwijst; je kunt geen situatie bedenken waarin *zichzelf* verwijst naar iemand anders. In (46b) moet *elkaar* verwijzen naar de groep personen waar *Teun en Kim* naar verwijzen; een andere interpretatie is niet mogelijk.¹⁷ Met name kunnen anaforen geen discourse-antecedent hebben.

Je kunt dit speciale karakter van anaforen eenvoudig aantonen met behulp van syntactische tests. In de situatie die we beschreven rond (45) had één van de wandelaars ook kunnen zeggen:

- (47) Ik vind hun oprijlaan te breed

Nu staat er een apart subject in de zin, *ik*, maar *hun* verwijst opnieuw naar het discourse-topic, de bewoners van het grote huis. *Hun* kan dus als het ware langs het subject *ik* heen kijken: de aanwezigheid van het subject maakt niets uit voor de interpretatie van een gewoon pronomen als *hun*.

Bij anaforen ligt dat anders. Als we in (46) de subjecten vervangen door *ik*, dan worden de zinnen volkomen oninterpreteerbaar:

¹⁶ Pronomina als *zichzelf* heten meer specifiek REFLEXIEVEN en pronomina als *elkaar* RECIPROKEN.

¹⁷ Om precies te zijn, de interpretatie van (46b) is dat 'Teun' van 'Kim' houdt en 'Kim' van 'Teun'.

- (48) a. * Ik ken zichzelf
 b. * Ik houd van elkaar

Zichzelf en *elkaar* kunnen dus niet langs het subject heenkijken: de interpretatie van anaforen moet tot stand komen door associatie met het subject, en niet door associatie met een discourse-topic.

Anaforen zijn dus voor hun verwijzing afhankelijk van een andere naamwoordgroep, niet van een discourse-topic. Je zou dan ook kunnen zeggen dat ze co-referentieel geïnterpreteerd moeten worden, net zoals *hun* in (44). Maar dat zou een ernstige vergissing zijn, want er is een verschil van dag en nacht tussen de interpretatie van anaforen en de interpretatie van gewone pronomina (die we van nu af aan gewoon 'pronomina' zullen noemen):

- **het antecedent van een pronomina kan in een andere zin staan, het antecedent van een anafoor niet.** Naast (44) kunnen we geen zinnen maken als:

- (49) a. * Nu gaan we het hebben over **Teun**. Ik hou heel erg van **zichzelf**.
 b. * Nu gaan we het hebben over **Teun en Kim**. **Elkaar** zijn even oud.

- **het antecedent van een pronomina kan in een andere deelzin staan, het antecedent van een anafoor niet.** Naast (50) kunnen we geen zinnen maken als (51):¹⁸

- (50) a. **Kim** denkt dat ik van **haar** houd
 b. **Kim** denkt dat **zij** van Teun houdt

- (51) a. * **Kim** denkt dat ik van **zichzelf** houd
 b. * **Kim en Teun** denken dat **elkaar** even oud zijn

¹⁸ Er is één constructie waarin de anafoor wel in een andere deelzin kan staan dan z'n antecedent. Deze is geïllustreerd in (i):

- (i) **Kim** zag [**zichzelf** lopen]

De anafoor *zichzelf* is hier het subject van de deelzin *zichzelf lopen*, die als geheel het object van het werkwoord *zag* vormt (zie § 8.2.4). Interessant is dat juist in deze situatie het subject geen pronomina mag zijn als het geïnterpreteerd moet worden als coreferentieel met *Kim*:

- (ii) * **Kim** zag [**haar** lopen]

- **het antecedent van een objectpronomen kan niet het subject zijn van dezelfde deelzin, het antecedent van een anafoor kan dat wel** (en moet dat ook vaak zijn). Naast (46) kunnen we geen zinnen maken als (52), tenminste niet als *Kim* en *Kim en Teun* opgevat worden als de antecedenten van *haar* en *hun*:

- (52) a. * **Kim kent haar**
 b. * **Kim en Teun** zijn verliefd op **hun**

Het lijkt er dus op dat anaforen een zeer speciaal gebruik hebben, en dat gewone pronomina voor dat gebruik niet geschikt zijn. Omgekeerd kunnen gewone pronomina veel ruimer gebruikt worden, en zijn voor dat gebruik de anaforen weer niet geschikt. We zeggen dat anaforen en pronomina een COMPLEMENTAIRE DISTRIBUTIE hebben.

8.3.3 C-commanderen

Wat is nu precies het verschil tussen gewone pronomina en anaforen?

In de eerste plaats is duidelijk dat anaforen hun antecedent zoeken in dezelfde deelzin, zoals blijkt uit het contrast tussen (46) en (51). Gewone pronomina daarentegen lijken hun antecedent buiten hun eigen deelzin te moeten zoeken; dat wordt tenminste gesuggereerd door het contrast tussen (50) en (52). Er lijkt dus een verschil in LOKALITEIT te zijn:

- (53) *Lokaliteits-eisen*
- Een anafoor staat in dezelfde deelzin als zijn antecedent.
 - Een pronomen staat in een andere deelzin dan zijn antecedent.

Maar hoewel de stellingen in (53) een kern van waarheid bevatten, zijn lang niet alle zinnen die aan deze stellingen voldoen ook grammaticaal.

Bekijk eens de zinnen in (54):

- (54) a. * Ik dacht dat [**zichzelf Kim** sloeg]
 b. * Ik zag [**zichzelf Kim** slaan]

In beide gevallen is het de bedoeling dat *zichzelf* en *Kim* coreferentieel zijn, en dat is onmogelijk. Maar dat wordt niet verklaard door (53a): de anafoor *zichzelf* en z'n

beoogde antecedent *Kim* staan immers wel in één en dezelfde deelzin.¹⁹ Wat is er dan mis met deze zinnen?

Je zou kunnen denken dat er een extra eis gesteld is aan de relatie tussen een anafoor en z'n antecedent, namelijk dat het antecedent aan de anafoor moet voorafgaan:²⁰

- (55) *Precedentie-eis*
Een anafoor moet voorafgegaan worden door z'n antecedent.

Daarmee zou je een eind in de goede richting zitten, maar de juiste generalisatie blijkt iets anders te zijn, namelijk dat het antecedent de anafoor moet *c-commanderen*:

- (56) *C-commandeer-eis*
Een anafoor moet ge-c-commandeerd worden door z'n antecedent.

Je herinnert je uit § 8.2.4 de definitie van c-commanderen:

- (40) C-COMMANDEREN
 α c-commandeert β als β (een onderdeel van) de zuster van α is.

Je herinnert je ook uit § 5.3.1 (opnieuw besproken in § 8.1.2) dat het object een onderdeel is van de zuster van het subject: het object is immers het complement van het werkwoord, en het subject bevindt zich buiten de VP (zie bijvoorbeeld (5), (34), en (39)). Om kort te gaan, het volgende is algemeen geldig:

- (57) a. Het subject c-commandeert het object.
b. Het object c-commandeert het subject niet.

In de zinnen in (54) is *Kim* telkens het object, en de anafoor *zichzelf* is het subject (van de deelzin tussen vierkante haakjes). In deze zinnen wordt dus niet voldaan aan de c-commandeer-eis (56), omdat het antecedent de anafoor niet c-commandeert.

Dat de zinnen in (54) niet goed zijn kan dus op twee manieren verklaard worden: a) doordat niet aan de precedentie-eis (53) voldaan wordt, en b) doordat niet aan de c-commandeer-eis (54) voldaan wordt. Beide eisen komen tot nu toe op hetzelfde neer.

¹⁹ Zie § 8.2.4 voor de structuur van zinnen van het type (54b). Van belang is dat *zichzelf* hier het subject is van de deelzin *zichzelf Kim slaan* die het object is van *zag*.

²⁰ 'Antecedent' is afgeleid van de Latijnse woorden *ante* 'voor' en *cedere* 'gaan'.

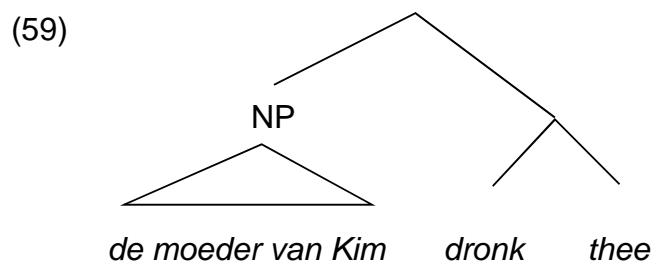
Maar dat is niet altijd het geval, en zo weten we dat niet precedentie, maar c-commanderen essentieel is.

Om dat te testen onderzoeken we zinnen waarbij het antecedent wel aan de anafoor voorafgaat (precedentie) maar hem niet c-commandeert. We nemen daarvoor eenvoudige zinnen waarbij de anafoor het object is, maar we zorgen ervoor dat niet het subject, maar een *onderdeel van het subject* de beoogde antecedent is.

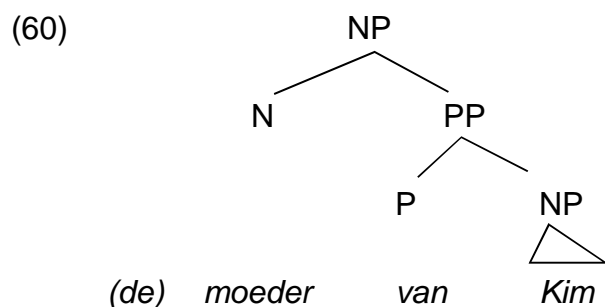
Bekijk daarvoor eerst de structuur van een eenvoudige Nederlandse zin als (58):

(58) De moeder van Kim dronk thee

Hier hebben we te maken met een subject, *de moeder van Kim*, dat gecombineerd wordt met een constituent die bestaat uit het werkwoord *dronk* en het object *thee* (vergelijk (59) met (5)):

De structuur van de subject-NP in (59) is ook (grotendeels) bekend: we hebben een hoofd *moeder* en een complement *van Kim*, een PP (zie (83) op p. 164):²¹

Het subject van (58) bevat dus twee NPs: de hele NP *de moeder van Kim* (het subject), en daarbinnen de NP *Kim* (het complement van het complement van het hoofd van het subject, *moeder*).

²¹ We negeren voor het ogenblik de status van het lidwoord *de* (zie § 4.1.2.4).

Wanneer aan de twee eisen in (62) niet voldaan is, dan kunnen anaforen niet gebruikt worden; in die situaties zien we de gewone pronomina optreden:

- (63) Het antecedent α van een pronomem β
- staat **niet** binnen dezelfde deelzin als β , **of**
 - c-commandeert β **niet**

Willen we dus uitdrukken dat de moeder van Kim Kim kent, dan moeten we niet (61) gebruiken, met een anafoor, maar (64), met een pronomem:

- (64) De moeder van **Kim** kent **haar**

En in die situatie kan *haar* juist weer niet *de moeder van Kim* als antecedent nemen: dan zou namelijk het pronomem door z'n antecedent ge-c-commandeerd worden, en dat levert zo'n speciale situatie op waarin we een anafoor moeten gebruiken. *Haar* kan in (64) dus alleen geassocieerd worden met *Kim*, of met een discourse-antecedent (bijv. een vriendin van Kim waarover gesproken werd).

8.3.4 Binding

Zo zien we dus dat de c-commandeer-relatie van cruciaal belang is voor de distributie van pronomina. Wanneer een antecedent een anafoor c-commandeert zeggen we dat die antecedent de anafoor BINDT. Een anafoor wordt dus altijd **LOKAAL GEBONDEN**: d.w.z., z'n antecedent staat in dezelfde deelzin en c-commandeert de anafoor. Een gewoon pronomem daarentegen is lokaal niet-gebonden oftewel **VRIJ**:

- (65) *Binding*
- a. Een anafoor wordt lokaal gebonden.
 - b. Een pronomem is lokaal vrij.

Volgens deze definities kan een gewoon pronomem dus wel ge-c-commandeerd worden door een antecedent in een andere deelzin. Daarvan zagen we al een paar voorbeelden in (50):

- (50) a. **Kim** denkt dat ik van **haar** houd
 b. **Kim** denkt dat **zij** van Teun houdt

Kan het antecedent ook op het pronomen volgen? De definitie in (65b) verbiedt dat niet. Het gaat om zinnnetjes van het type:

(66) **Zij kent Kim**

Hier kan *zij* niet co-referentieel zijn met *Kim*: *zij* moet verwijzen naar iemand anders dan *Kim*. Moeten we (65b) aanscherpen zodat (66) er ook onder valt?

Het antwoord is dat dat niet nodig is: niet *zij* is het probleem in (66), maar de R-expressie *Kim*. Dat blijkt als we het pronomen in (66) vervangen door *Kim*:

(67) **Kim kent Kim**

Ook hier is het moeilijk om te denken dat *Kim* en *Kim* naar dezelfde persoon verwijzen: je wordt onmiddellijk gestuurd naar een interpretatie waarbij er sprake is van twee verschillende participanten die allebei toevallig *Kim* heten.

Als we nog verder kijken, dan zien we dat dit verschijnsel niet gevoelig is voor lokaliteit:

(68) a. **Zij** dacht dat **Kim** verliefd was
b. **Kim** dacht dat **Kim** verliefd was

In (68) is er sprake van twee deelzinnen, waarbij *Kim* telkens het subject is van de ingebedde deelzin; het subject van de hoofdzin, *zij* in (68a) en *Kim* in (68b), wordt niet geïnterpreteerd als co-referentieel met de *Kim* die het subject van de ingebedde deelzin is. Willen we die coreferentialiteit uitdrukken, dan gebruiken we het pronomen *zij* als subject van de ingebedde deelzin.

Dit verschijnsel, dat een element niet geïnterpreteerd wordt als coreferentieel met een ander element, noemen we OBVIATIE. Het blijkt nu dat ook hier de c-commandeer-relatie essentieel is. Een R-expressie vertoont namelijk alleen obviatie ten opzichte van een element dat hem c-commandeert. Dat blijkt uit zinnen als (69), waar beide NPs *Kim* heel goed naar dezelfde persoon kunnen verwijzen:

(69) a. De moeder van **Kim** ként **Kim**
b. De moeder van **Kim** denkt dat **Kim** verliefd is

In (69) is de meest linkse *Kim* telkens weggestopt in de subject-NP *de moeder van Kim*. Zoals we gezien hebben in § 8.3.3 betekent dat dat (deze) *Kim* alleen het voorzetsel

van c-commandeert, maar bijvoorbeeld niet het object *Kim* in (69a) of het subject *Kim* in de ingebedde deelzin in (69b). Een R-expressie kan dus wel coreferentieel zijn met een andere R-expressie, maar niet wanneer tussen beide R-expressies een c-commandeer-relatie bestaat.

We kunnen daarom nog een clausule aan (65) toevoegen, die stelt dat R-expressies geen c-commanderend antecedent kunnen hebben (ongeacht lokaliteit):

(70) *Binding*

- a. Een anafoor wordt lokaal gebonden.
- b. Een pronomen is lokaal vrij.
- c. Een R-expressie is vrij.

Daarmee is het belang van de c-commandeer-relatie voor de interpretatie van naamwoorden voldoende geïllustreerd. We hebben gezien dat er een asymmetrie bestaat tussen subjecten en objecten: een object kan door een subject gebonden worden, maar niet andersom (binnen één deelzin). De asymmetrie bestaat er dus in dat het subject het object c-commandeert, en niet andersom. Zoals besproken in § 6.5.2 zijn dit soort asymmetrieën van belang voor het identificeren van grammaticale relaties (zoals subject en object). Wat we hier gezien hebben met betrekking tot de interpretatie van pronomina staat model voor een hele reeks van verschijnselen die een asymmetrie laten zien tussen subjecten en objecten. Die verschijnselen kunnen allemaal beschreven en verklaard worden aan de hand van de structurele relatie c-commanderen, die zelf weer gedefinieerd is in termen van de constituenten die het taalvermogen creëert wanneer het een syntactische structuur in elkaar steekt.

8.4 C-commanderen en syntactische processen

In hoofdstuk 7 hebben we een aantal syntactische processen besproken die leiden tot een verandering van de woordvolgorde. Het ging daarbij om promotie- en degradatieprocessen (§ 7.1-7.2), zoals de passief en de causatief, en vooropplaatsingen (§ 7.3), zoals vraagwoordverplaatsing en topicalisatie. In deze paragraaf laten we zien dat ook deze processen gekarakteriseerd worden door de c-commandeer-relatie.

We beginnen met een eenvoudig voorbeeld van passivisatie (zie § 7.1.1):

- (71) a. Kim heeft Teun en Daan uitgenodigd
 b. Teun en Daan werden uitgenodigd (door Kim)

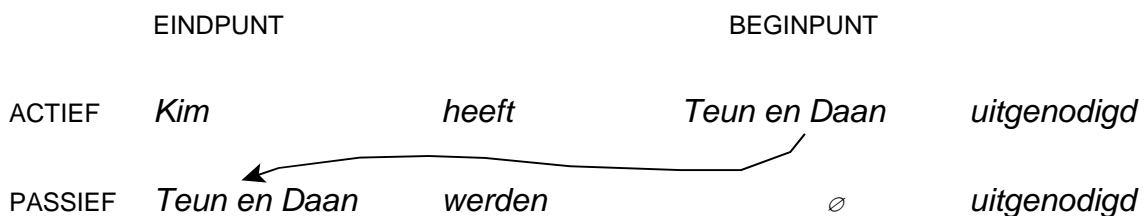
In de actieve zin (71a) is *Kim* het subject, en *Teun en Daan* het object. In de passieve variant van deze zin, (71b), is *Teun en Daan* gepromoveerd tot subject, en *Kim* is gedegradeerd. Maar *Kim* is geen object geworden. De degradatie bestaat hierin dat *Kim* geen kern-NP meer is: *Kim* kan optreden in een *door*-PP, maar het kan ook volledig weggelaten worden.

We vinden bij passivisatie dus een merkwaardige asymmetrie: objecten kunnen wel subjecten worden, maar subjecten geen objecten. Hoe is deze asymmetrie te verklaren?

De relevante observatie lijkt te zijn dat passivisatie een verplaatsing *omhoog* is: de subjectpositie zit tenslotte 'hoger in de boom' dan de objectpositie. We kunnen het proces van verplaatsing dan als volgt beschrijven.

Bij elke verplaatsing is sprake van een beginpunt en een eindpunt. In de passief is het beginpunt de objectpositie en het eindpunt de subjectpositie. Aan het begin van het proces bevindt het te verplaatsen element zich in het beginpunt. Aan het eind van het proces bevindt het zich in het eindpunt, en is het beginpunt leeg gemaakt:

(72) *Verplaatsing*

Maar je kunt je afvragen of het beginpunt in de passieve zin werkelijk leeg is. Een en ander heeft te maken met de interpretatie van het subject in een passieve constructie.

In (71a) heeft *Kim* de rol van AGENS en *Teun en Daan* de rol van THEME (of PATIENS) (zie § 2.2.2.2). In de passieve variant (71b) staat *Teun en Daan* in dezelfde positie als *Kim* in de actieve zin (71a): de subjectpositie. Maar tegelijk blijven we *Teun en Daan* interpreteren als THEME (PATIENS), en is het onmogelijk *Teun en Daan* ineens op te vatten als AGENS. *Teun en Daan* gedraagt zich in (71b) dus ten dele alsof het nog steeds het object van het werkwoord *uitnodigen* is: het draagt een semantische rol die typisch is voor objecten. Aan de andere kant is *Teun en Daan* syntactisch gezien duidelijk een subject: in het Nederlands is dat onmiddellijk af te lezen aan de congruentie van het hulpwerkwoord *hebben* met *Teun en Daan*.

Het subject in de passieve constructie heeft dus een dubbel karakter: qua syntaxis is het duidelijk een subject, maar qua semantiek gedraagt het zich nog als object. Daarom wordt vaak gesteld dat de objectpositie in de passieve constructie niet leeg is, zoals in (72), maar wordt ingenomen door een 'spoor' (Engels TRACE) of 'kopie' van het element dat naar de subjectpositie verplaatst is. De semantische rol wordt dan gedragen door het spoor, terwijl de syntactische functie uitgeoefend wordt door het verplaatste element zelf. Het spoor geven we aan met het symbool *t* voor *trace*:

(73) [Teun en Daan] werden [t] uitgenodigd (door Kim)

Het idee van een spoor is alleen zinvol als op een of andere manier een relatie gelegd kan worden met het verplaatste element. Zonder dat kunnen we niet verantwoorden dat *Teun en Daan* in (73) geïnterpreteerd worden als de THEME/PATIENS van *uitnodigen*. Omgekeerd is ook het spoor voor z'n betekenis afhankelijk van het verplaatste element, een situatie die sterk doet denken aan die van een pronomen.

De afhankelijkheidsrelatie tussen spoor en verplaatst element maakt dat we het verplaatste element kunnen beschouwen als het antecedent, en het spoor als een soort anafoor. Dat zou betekenen dat het spoor (lokaal) gebonden moet worden door het verplaatste element, met andere woorden: het verplaatste element moet z'n spoor c-commanderen. Als dat zo is, dan hebben we een verklaring voor de observatie dat verplaatsing altijd omhoog gaat: het eindpunt van de verplaatsing moet namelijk het beginpunt c-commanderen (d.w.z., het beginpunt moet een onderdeel zijn van de zuster van het eindpunt, en zit dus per definitie lager in de boomstructuur).

We hebben nu dus een hypothese, die zegt:

- (74) a. Verplaatsing laat een spoor achter
b. Het spoor is een anafoor

Uit wat we weten over binding volgt dan dat verplaatsing altijd naar een positie is die het spoor c-commandeert. Zo verklaart de hypothese de bekende feiten, maar hij doet ook een voorspelling: omdat binding strikt lokaal is moet passief ook beperkt blijven tot het domein van één enkele deelzin. En deze voorspelling lijkt uit te komen: een constructie als (75a) kan geen passieve variant als (75b) hebben:

- (75) a. Kim heeft beweerd dat Teun intelligent is
b. * Teun werd beweerd dat [t] intelligent is

De ongrammaticaliteit van (75b) zou dan verklaard kunnen worden op dezelfde manier als de ongrammaticaliteit van (51b): de anafoor en het spoor staan in een andere deelzin dan hun antecedent.

Dat binding en verplaatsing allebei gevoelig zijn voor de c-commandeer-relatie doet vermoeden dat c-commanderen een elementaire relatie is die een rol speelt in elke vorm van afhankelijkheid die we in de grammatica aantreffen.

Vraagwoordverplaatsing bijvoorbeeld (§ 7.3) heeft iets andere eigenschappen dan passief (bijvoorbeeld doordat de grammaticale relaties bij vraagwoordverplaatsing intact gelaten worden), maar ook hier wordt aangenomen dat de verplaatsing een spoor achterlaat. Een eenvoudig voorbeeld als (76a) kan dan genoteerd worden als (76b):

- (76) a. (Ik vraag me af) wie Kim gisteren zag bij de bushalte
 b. (Ik vraag me af) wie Kim gisteren [t] zag bij de bushalte

Het spoor staat nu op de positie die het vooropgeplaatste element zou innemen wanneer het geen vraagwoord was, zoals bijvoorbeeld *iemand* in (77):

- (77) (Ik vraag me af of) Kim gisteren **iemand** zag bij de bushalte

Net als bij passief is het spoor gemotiveerd doordat we *wie* in (76) interpreteren als het object van *zien*, dus alsof het (ook) op de objectpositie staat.

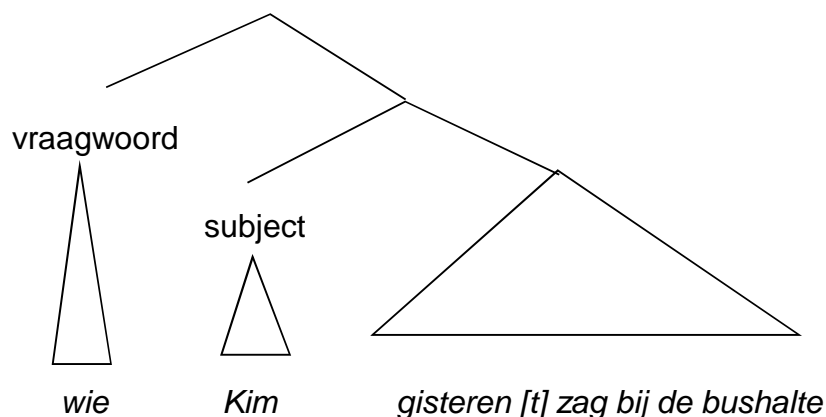
Vraagwoordverplaatsing is echter niet lokaal, zoals (78) laat zien:

- (78) Wie zei je dat Kim gisteren [t] zag bij de bushalte ?

In deze zin staat het antecedent van het spoor, *wie*, in een andere deelzin dan het spoor zelf. Dat maakt het onmogelijk om het spoor ook hier op te vatten als een anafoor.

Toch is er ook hier aanleiding om te denken dat de c-commandeer-relatie essentieel is. We hebben immers gezien dat de verplaatsingen in § 7.3 (vraagwoordverplaatsing, topicalisatie) typisch *vooropplaatsingen* zijn. Dat betekent dat het eindpunt van de verplaatsing van een object (bijv. *wie* in (76)) nog hoger moet liggen dan de positie van het subject. De structuur moet dus iets zijn als (79), met *wie* aangehecht ter linkerzijde van het subject:

(79)

Zoals deze structuur laat zien betekent vooropplaatsing (plaatsing ter linkerzijde van het subject) dat het vraagwoord automatisch zijn spoor c-commandeert.

In verband hiermee kun je je afvragen of het überhaupt mogelijk is iets te verplaatsen naar een eindpunt dat niet het beginpunt c-commandeert. In § 8.1 hebben we gesuggereerd dat het taalvermogen zinnen opbouwt door telkens twee elementen te combineren tot een constituent. Elke constituent die zo ontstaat kan dan weer met een ander element gecombineerd worden, zodat een grotere constituent ontstaat. En zo wordt de zin van onderen af aan opgebouwd door er telkens aan de buitenkant iets bij te plaatsen.

Als dit de manier is waarop het taalvermogen te werk gaat, dan kunnen we verplaatsingsprocessen als volgt beschrijven. We nemen de vraagzin (76) als voorbeeld. Het taalvermogen produceert eerst de constructie in (80), met *wie* op de objectpositie:

(80) [Kim [gisteren [wie zag bij de bushalte]]]

De vraagzin ontstaat dan doordat we *wie* toevoegen aan de structuur in (80), zoals ook afgebeeld in (79):

(81) [wie] + [Kim [gisteren [[t] zag bij de bushalte]]]

Het bijzondere is hier dat *wie* geen nieuw element is: het zat al in de structuur in (80), en is er als het ware uitgelicht om opnieuw aangehecht te worden. Het gevolg is echter dat *wie* nu automatisch z'n spoor c-commandeert: de zuster van *wie* is immers de hele constituent *Kim gisteren [t] zag bij de bushalte*, i.e. de structuur van voor de verplaatsing (80).

Meer algemeen zou je daarom het volgende kunnen veronderstellen: (i) syntactische relaties ontstaan doordat er een element *x* aan een structuur *y* wordt toegevoegd (zoals het vraagwoord *wie* in (81)); (ii) *x* kan dan relaties aangaan met *y* en met alle onderdelen van *y* (bijvoorbeeld, *wie* kan in (81) een relatie aangaan met het spoor *[t]* dat een onderdeel is van *Kim gisteren [t] zag bij de bushalte*); (iii) dit is de enige manier waarop elementen syntactische relaties kunnen aangaan; (iv) bijgevolg worden alle syntactische relaties gekenmerkt door c-commanderen.

Volgens deze hypothese zijn syntactische relaties dus altijd een bijproduct van de wijze waarop het taalvermogen syntactische structuur genereert.

